

EINAR SOLBU

KUNSTEN Å VÆRE KIRKE - OM KIRKE, KUNST OG KULTUR -

PRESENTASJON AV ET UTVALGSARBEID
8. MARS 2005

Forholdet mellom kirken og kunstlivet er sammensatt. Ser vi bakover i historien og ser vi på dagen i dag, ser vi omfavnelse – kjærlig omfavnelse og klam omfavnelse – vi ser skepsis og avvisning, vi ser forskjellige former for toleranse, og vi ser gjensidig respekt og godt samarbeid.

Det som er hovedbudskapet i det arbeidet vi legger fram i dag, er at i dagens samfunn, preget av et tabloid menneskesyn med fokus på kjapp tilfredsstillelse på alle livsområder, har kirken og kunsten mange tangeringspunkter og felles resonansrom. Sammen kan de danne en sterk motstrøm mot lettvintheten og det overflatiske. Sammen, men uten å falle hverandre om halsen! For kirken er den rammen mennesket har laget rundt sin trosutøvelse, og kunsten kan være kunst bare når den har sin frihet – også i forhold til måten mennesker velger å lage sin kirke!

Arbeidet vårt kretser rundt *mennesket*. Det levende mennesket. Det hele mennesket. Mennesket skapt av Gud i Guds bilde. Mennesket med en fri vilje - vilje og rett til å la seg innordne. Til å protestere. Til å uttrykke seg - på mange måter. Til å tenke, føle, gråte og le. Til å oppleve rett og galt. Til å drømme, krysse grenser – rope og være stille. Det er dette mennesket som gir kirken sin utforming. Det er det samme mennesket som skaper kunst. Det er det som har gitt oss den kulturen vi omgir oss med, og som kirken er en viktig del av. Arbeidet handler om hvordan kirken skal være kirke for levende mennesker.

Begrepene *kultur* og *kunst* går naturligvis igjen i arbeidet. Vi mener noe om hva som ligger i disse begrepene. *Kultur* er det mennesker gjennom tidene har lagt igjen etter seg av verdier, normer, kunnskaper, symboler og ytringsformer (som det for øvrig også heter i regjeringens kulturmelding). *Kunst* er utsagn fra mennesker som har dukket dypere enn de fleste av oss inn i sider ved menneskets tilværelse – utsagn som gir oss andre, som betraktere og lyttere, innblikk, antydninger, glimt inn i eksistensielle spørsmål, og som bidrar til egen refleksjon, opplevelse, erkjennelse, kanskje forståelse.

Det mandatet Kirkerådet gav oss, inneholder tre oppgaver:

- Å utvikle en teologisk refleksjon rundt kirkens kulturoppdrag og uttrykksformer
- Å kartlegge kirkelig-kunstnerisk virksomhet
- Å legge fram en strategi for en fremtidig kirkelig kultursatsning.

Dette betyr, slik vi forstår det, at oppdragsgiveren, Kirkerådet, mener at Den norske kirkes satsing på kulturell virksomhet ikke er god nok i dag, derfor

trenger man en strategi – mål og handlingsgrep – for en mer helhetlig, offensiv satsning.

Før jeg går litt nærmere inn på hver av disse tre oppgavene, har jeg behov for å gjøre en presisering. Den har å gjøre med hvordan vi tolker mandatet. Når mandatet bruker begreper som *kirkens kulturoppdrag* og *kirkens kulturelle rolle i samfunnet* og *kirkelig kultursatsning*, ser vi det slik at dette *både* omfatter kirkens forhold til kultur og bruk av kunst i sitt primære arbeid som kirke, og kirkens tilstedeværelse der kunst skapes og danner utgangspunkt for menneskelig opplevelse. *Altså både kunsten i kirken og kirken i kulturen.*

Teologisk refleksjon

Kirken har et primært oppdrag: å formidle evangeliet om Jesus Kristus og gi mennesker opplevelse av Gudsrikets nærvær i verden. Det er ikke det samme som at kirken har eiendomsrett til evangeliet. Gud kan åpenbare seg for mennesker hvor som helst – ofte der det er minst ventet!

Når evangeliet møter menneskenes verden i kulturen og kunsten, skjer det både integrasjon og konfrontasjon. Det er viktig å holde fast på evangeliets frihet fra alt annet, og kunstens autonomi.

Vi har søkt etter teologiske holdepunkter for kunsten på en høyst prøvende måte. Vi har valgt å stille opp noen pilarer som vi kaller det, altså ikke et ferdig byggverk, men noe som tanken kan ta feste i, og som det – når det blir arbeidet videre med disse spørsmålene, etter hvert kan bygges mer helhetlige konstruksjoner på.

Jeg skal kort og summarisk nevne fire av de ti pilarene vi har stilt opp:

- **Skapelsen – mennesket er Guds medskaper.** Mennesket har mandat til å skape. Kulturer og samfunn, næringer, teknologi og kunst er alt sammen resultat av menneskets skapervilje og –evne. Ikke alt mennesket har skapt, er godt. Historien og samtiden er full av destruktive, degraderende og utstøtende gjenstander og strukturer, skapt av mennesker. Kunsten går ofte inn i det destruktive i verden med deltakelse, brodd og engasjement. Kunsten kan således være en alliert med kirken i å forstå og skildre menneskelige konflikter, urett og lidelse.
- **Inkarnasjonen – Og Ordet ble kjød og tok bolig iblant oss.** Inkarnasjonen brøt med Lovens påbud om ikke å avbilde Gud. Jesus åpnet for at mennesker skulle kunne bruke sine evner også til å gi det guddommelige språk og form – frihet til å gjøre dette innenfor enhver kulturell kontekst. Ord, bilder, toner og rytmer, bevegelser – ikke bare det vel aksepterte, men også det som ligger utenfor normsystemene, skulle kunne vise oss guddommen.
- **Jesu lignelser.** Jesus brukte selv det vi i dag vil kalle *kunstneriske grep* i sin kommunikasjon: fortellinger, metaforer, lignelser – kommunikasjonsmåter som ikke alltid gir entydige og endegyldige svar, men som gjennom antydninger setter tanken på et spor. Som inviterer til selv å investere i å finne svar.

- **Kunstens åpenbaringskarakter.** Den Hellige Ånds oppgave er å bringe mennesket nye innsikter. Den Hellige Ånd taler til menneskene på mange måter, ofte på måter, til tider og på steder vi minst venter det. Vi hevder at kunsten, med sine metaforer og antydninger, har en iboende mulighet til å være en del av Den Hellig Ånds virkeområde.

Det var fire av de ti pilarene. De øvrige nevner jeg bare som stikkord – dere kan lese om dem i boka:

- Kunstens profetiske betydning
- Paradoksenes religion
- Kirken og kunsten fortolker menneskelivet
- Kirken som motkultur
- Kunsten i gudstjenesten.

I forlengelsen av vår teologiske refleksjon – de ti pilarene – har vi også reflektert over det vi kaller *kirkerommets teologi*. Hva er et kirkerom – et kirkehus? For den troende? For menigheten? For lokalsamfunnet? For arkitekten, billedkunstneren, musikeren? Hvilke muligheter har kirkerommet som ingen andre rom har? Hvilke begrensninger ligger i den annerledeshet – den ladethet – som ligger i det vigslete rommet? Hvordan påvirker det ladete rommet det som skjer i det? Og, snudd den andre veien: finnes det noe som bare kan finne sted i en kirke, ikke andre steder? Kan andre rom enn vigslede kirker, virke som kirker? Hva gjør et slikt rom til kirke?

Vi gir vel ikke ferdige svar på disse spørsmålene heller, men vi reiser dem og reflekterer rundt dem som en invitasjon til å reflektere videre. Vi vet nemlig at det knytter seg mye frustrasjon, mange konflikter og mye energitap til at det er bygget opp fronter basert på fastlåste standpunkter om hva en kirke er og ikke er.

Kirken og kunstartene – et kart

Selv om kartleggingsdelen er den mest omfangsrike enkeltdelen av dokumentet vårt, skal den ikke bli det i denne presentasjonen. I dette store kapitlet, er det en masse informasjon som allikevel ikke lar seg formidle i et innlegg av denne art.

Vi har ikke tatt sikte på å fortelle om alt som skjer. Vi har ønsket å tegne risset av en nå-situasjon, som bakteppe for å se utfordringer og muligheter. Vi forsøker å synliggjøre både den kunstneriske aktiviteten som skjer i regi av kirken, og den betydning det bibelske univers og kirkens fortellinger og livstolkning har for kunstlivet.

Vi tar utgangspunkt i hvert enkelt kunstområde, fra de områdene som har fulgt kirken gjennom store deler av dens historie som *ordkunst*, *visuell kunst*, *arkitektur* og *musikk*, via *drama* – som på mange måter alltid er tilstede sammen med ord og handling - og *dans*, til en i denne sammenhengen ganske ny kunstart: *film*. Vi presenterer også noen perspektiver som følger andre avgrensninger og går på tvers av kunstartene: *samisk kirke og kulturliv*, *barn og kunst i kirken*, og *internasjonale forhold*.

Måten utvalget omtaler de enkelte kunstartene på, varierer ganske sterkt, bl.a. fordi utgangspunktene er svært forskjellige. Omtalen av *ordkunsten* preges av at kirken er en ordets kirke, ordet står sentralt i kirkens eget arbeid – liturgiske tekster, salmer, prekener osv, og det bibelske univers preger store deler av det store litterære univers vi omgir oss med. Omtalen av *arkitekturen* og *den visuelle kirkekunsten* preges av at kirken forvalter store verdier som er skapt gjennom en tusenårig historie, og – særlig for arkitekturen - av at det ikke sjelden oppstår konflikter mellom hensynet til forvaltningsansvaret og den praktiske bruken av kirkebyggene. Omtalen preges også av at nyskaping, både i arkitektur og visuell kunst, ofte bryter med tilvante forestillinger, og at det kan være vanskelig for mange å akseptere slike brudd.

Omtalen av *musikken* preges for det første av det enorme tilfanget av musikk som er skapt gjennom historien til bruk i kirkelige sammenhenger. For det andre preges den av at musikk er den eneste kunstarten som har fast (lovpålagt) ansatte fagfolk i alle menigheter. Musikk danner kjernen i en ikke ubetydelig del av det organiserte menighetslivet, og musikkevenement er av de hendelser som trekker flest folk til kirkene. Menighetenes musikkaktiviteter utgjør også en svært viktig – kvalitativt og kvantitativt – del av norske lokalsamfunns kulturliv.

Av omtalen av *drama og dans* vil man se at disse kunstartene har lange tradisjoner i kirkelig sammenheng. Samtidig har det helt fram til vår egen tid vært stor skepsis knyttet til dans og drama i kirken i Norge. Her skjer det imidlertid raske forandringer i vår tid. I løpet av de siste tiårene er det skapt en del produksjoner med utgangspunkt dels i motiver av religiøs art, dels i kirkerommet og dets egenart. Spesielt på drama-området peker vi på hvordan det store tilfang av dramatik som vises på offentlige scener – både historisk stoff og stykker som skapes i vår egen tid - tar opp eksistensielle, etiske, moralske og verdimeslige temaer.

Film er i historisk sammenheng en ny uttrykksform. I kirkelig sammenheng har den korte og lite helhetlige tradisjoner å vise til. Samtidig er film det kunstuttrykket som har størst publikumsoppslutning, ikke minst blant unge mennesker. Det er skapt lite film "for kirken", men det er skapt mye film som, i likehet med dramatikken, omhandler eksistensielle spørsmål. Dessuten er det, som kjent, skapt en rekke filmer som bygger på bibelfortellinger.

Beskrivelsen vår bygger på informasjon vi har funnet i tilgjengelig statistikk, fått inn fra et utvalg menigheter og alle bispedømmene, noen case-studier vi selv har gjennomført, og et stort tilfang av fagstoff, dels tilgjengelig i litteraturen, dels bestillinger vi har gjort i fagmiljøer og i organisasjoner og institusjoner i og utenfor kirken.

Hva ser vi? Vi ser

- at kirken spiller en viktig rolle i det pulserende kulturlivet i landet, og at en rekke menigheter gjør en stor og god innsats innen bestemte kunstområder
- at det er en voksende forståelse av viktigheten av at kirken har et bevisst forhold til samfunnets samlede kulturliv
- at rammevilkårene for kunstproduksjon og –formidling i kirkelig regi er svært dårlige

- at det gjennomgående er svært liten kompetanse i kirkelige strukturer på kunstområdene, og at det er svake tradisjoner for å benytte fagkompetanse i forvaltningen av kunst- og kulturområder i kirken
- at det er lite av insitament, støtte og utfordring i kirkelige strukturer i retning av å styrke den kirkelig-kulturelle utviklingen
- at kirken i liten grad har tradisjon og praksis for å invitere kunstnere til å la deres stemmer høre – uten å sikre seg at det man får høre er ufarlig (god kunst er sjelden det!).

Veivalg

I siste del av dokumentet – den delen vi kaller Veivalg, og som i mandatet er kalt en strategi – peker vi på hvordan man kan ta tak i de utfordringene som kartleggingen har avdekket.

Ut av teologisk tradisjon, og ut av erfaringer som gjøres i menigheter og lokalsamfunn, har det vokst fram en visjon for oss, en visjon av en kirke der veggene mellom kirkens indre liv og det samfunn og den kultur kirken er en del av, er transparente. Vi ser for oss en kirke som bl.a.

- feirer det lekende og skapende mennesket med dristighet
- bevarer, men også fornyer kulturen
- er dristig på mennesket vegne og som *våger å gjøre feil*
- forstår og verdsetter det ordløse – rommet mellom ordene – og de mange menneskelige uttrykk som reflekterer søken, usikkerhet og undring
- er kritisk og kvalitetssøkende – som, med bevissthet og kompetanse, engasjerer seg i kunst- og kulturkritikk på egne premisser.

Dette er store ord – rettere sagt en stor visjon. Vi peker på hvordan vi tror vi kan nærme oss virkeliggjøringen av den.

Vi peker på at en grunnleggende forutsetning er at *mange tar ansvar*:

- *Kirkens organer* – fra Kirkemøtet ned til de folkevalgte i den enkelte menighet – må påta seg ansvar for kulturområdet. De må sette kultur på sine dagsordener, på linje med andre oppgaveområder. Og de må sikre økonomiske rammer som gjør en virksomhet mulig. Det er mye annet de også må gjøre; jeg skal komme tilbake til noe av det.
- *Staten* – regjering og Storting – må ta ansvar for at kirken har rammebetingelser som gjør dette mulig. Staten må inkludere kirken i strategier og handlingsplaner for det allmenne kulturfeltet og styrke dette
- *De ansatte i kirkelige stillinger* må *få* ansvar og *ta* ansvar. Ansvar for hver eneste – fra biskop og prest til kantor, diakon og kateket – må konkretiseres.

Vi peker på en del områder som det bør iverksettes tiltak på. Noen tiltak er ganske konkrete og avgrenset, andre er av mer prinsipiell karakter og må være langsiktige. Jeg skal nevne noen av områdene i stikkords form:

Alliansebygging: Vi slår altså fast at kirken og kunstlivet har felles interesser på en rekke punkter. Kunsten og kirken kan begge sees som "kjerringa mot strømmen" – mot bl.a. forflatning og kommersialisme. Kirken må derfor være aktiv i å skape fora og nettverk der alle krefter som er opptatt av ideen om det skapende mennesket og tanken om menneskeverd, kan utforske mulighetene for

samarbeid. Kirken må bidra til kultur- og samfunnsdebatt, til kulturkritikk, og til internasjonal samhandling på kirkekulturfeltet.

Arenaer: Kirken må forholde seg bevisst og tydelig både i forhold til sin egen arena – kirkerommet, og til andre kulturarenaer. Bevissthet og tydelighet krever kompetanse, og kompetanse vil gi grunnlag for saklig debatt og dristig handling. Det er lett og uforpliktende å fastslå at kirken bør være en aktiv kunstarena, men det krever innsats å klargjøre hva det ligger i det og iverksette aktiviteter som gjør kirken uunnværlig nettopp som kulturarena. Aktiv tilstedeværelse fra kirkens side på andre kunst- og kulturarenaer krever også kompetanse, stillingtagen og vilje til dristighet. Kirken bør bl.a., sammen med kunstmiljøer, bidra til å skape møtesteder for mennesker fra forskjellige religiøse tradisjoner som er representert i Norge.

Kunstkompetanse i kirken: Kirken vil kunne bli en markant kulturaktør først og fremst gjennom kompetente medarbeidere. Kirken må i praksis vise at den forstår hva som kreves av kompetanse og innsikt av en kulturaktør og av en organisasjon som skal samarbeide med andre kunst- og kunstmiljøer. Vi peker ganske konkret på tiltak som bør gjennomføres i forhold til å rekruttere til de forskjellige kirkelige stillingstypene, og på endringer som bør gjøres i utdannings- og etterutdanningsprogrammer for kirkelige stillinger. Vi legger konkret fram forslag om at kantorstillingene – de eneste kunstfaglige stillingene i Den norske kirke – bør utvides til å få et mer helhetlig ansvar for menighetenes kulturvirksomhet.

Samisk kirke- og kulturliv: Utvalget understreker viktigheten av at kirken lar samiske kulturuttrykk, språk og samværsformer prege fellesskapet i samiske områder. Kirken må bidra aktivt til at det samiske folk får ivareta og videreutvikle sitt språk, sine symboler og uttrykksformer, og åpne for at det samiske folk kan bruke egne kulturuttrykk og symboler i sin trosutøvelse. Vi peker på flere konkrete utfordringer man står overfor for at dette skal kunne finne sted.

Barn og kunst: Her står kompetansekravene i kø. Kirken har stort behov for større kunnskap om barn og om unge menneskers kultur, og kirken må trekke kunstnere inn i sitt skapende arbeid med barn. Kirken må se sitt barnearbeid i sammenheng med det som nå skjer gjennom Den kulturelle skolesekken, og må legge vekt på i større grad enn nå å trekke kunstrelatert virksomhet inn i trosopplæringsarbeidet. Vi peker også på den viktige oppgaven skolen har i å gi elevene kunnskap om det bibelske univers og den kristne kulturarven. En slik kunnskap er en forutsetning for å kunne fortolke store deler av den kunsten som har røtter i norsk og vestlig kultur.

Konklusjon

Nå nærmer vi oss slutten. Konklusjonen. For vi har en form for konklusjon. Vi mener nemlig at selv om den lange rekken av utfordringer vi peker på, og den like lange rekken av råd vi gir, må tas tak i i de strukturer som finnes - først og fremst i kirken, men også i andre strukturer: skolen, kulturlivet, utdanningssystemene – trengs det pådrivere, hjelpere, samordnere og informasjonsformidlere på dette store området. Vi vet naturligvis at det finnes

flere miljøer som allerede har slike roller, og vi verdsetter i høy grad det arbeidet som gjøres. Men vi er sterkt overbevist om at det må tas noen nye, konkrete og sterke grep for å sørge for vedvarende uro, framdrift og applaus rundt kirkelig kulturvirksomhet.

Vi foreslår derfor at Kirkemøtet etablerer et Kirkens senter for skapende og utøvende kunst, helst i tilknytning til eller i samspill med ett eller flere eksisterende frie fagmiljøer.

Senteret skal være en fagarena og et kontaktpunkt for kunstnere og kulturarbeidere som søker samarbeid med kirken, og for faginstitusjoner og fagmiljøer som arbeider innen feltet kunst-kultur-teologi-kirke. Det skal arbeide for å styrke bevisstheten om kirkelig kulturarbeid, og styrke den kompetanse som må til for at denne siden av kirkens virksomhet skal vokse og utvikle seg. Senteret skal også være et ressurs- og kompetansesenter for menigheter og bispedømmer, og for kirkelige råd og organer. Det skal være en fagarena, en nettverksbygger, en koordinator, en informasjonsformidler, en høringsinstans og et vindu mot verden.

Senteret må ha stor faglig frihet og derfor styres og fungere ut fra armlengdes avstand-prinsippet i forhold til kirkens egne organer, jfr. Kulturrådets forhold til regjering og Storting. Senteret må, naturligvis, ha et økumenisk perspektiv på sitt arbeid.

Men vi stanser ikke der. Vi foreslår også at det opprettes det vi kaller regionale fagsentra - 3-5 slike innen avgrensede kunstområder. Disse skal være spydspissmiljøer som gjennom operativ virksomhet skal bygge opp erfaringsbasert kompetanse som skal komme hele kirken og det allmenne kulturliv til gode. Mens Kirkens senter for skapende og utøvende kunst skal ha permanent karakter, kan de regionale sentrene opprettes for begrensede tidsperioder. Regionale sentra bør, etter vår mening, opprettes med utgangspunkt i et lokalt/regionalt engasjement og vilje til satsning og investering.

Etterord

Det har vært en glede å arbeide med dette feltet. Det er stort. Svært stort! Det er lettere å finne spørsmål enn svar. Men det er vel slik at det er like viktig å finne fram til de gode spørsmålene – i alle fall får man ikke gode svar før spørsmålene er stilt noenlunde presist. Vi har forsøkt – gjennom å gi informasjon, gjennom refleksjon og gjennom råd – å vise kirkekulturområdets størrelse, sammensatthet, viktighet og potensial.

Riktignok har vi gjort jobben vår i og med at dokumentet nå er overlevert. Men jeg vil gjerne føye til at vi – som gruppe og som enkeltpersoner som, med høyst forskjellige innganger, er levende engasjert i dette feltet – håper sterkt og inderlig at boka vil føre til handling. Debatt, gjerne. Det er viktig. Samtale. Dialog. Men først og fremst til handling. Slik handling som ikke krever at alle sikkerhetsnett er spent opp først. Da kommer vi aldri i gang. Nei, det må begynnes nå! Kirken må våge å tro på menneskets skapende evner!! Og mennesket må våge å ha en kirke som er dristig, som endog tør å gjøre feil!!!